

УДК [340.12:342ю7](477ю82)(091)“192/193”

С. Булавіна

**Об'єктивні та суб'єктивні чинники
соціальної та етнорелігійної структури населення
Волинського воєводства у 20-30 роках ХХ століття**

У статті проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні чинники соціальної та етнонаціональної структури населення Волинського воєводства у 20-30-х роках ХХ ст., підкреслено, що серед представників 34 національностей, які проживають на території воєводства, переважали українці та православні віряни.

© Булавіна С., 2016

наголошено, що в міжвоєнне двадцятиріччя чітко окресленою соціальною групою стає волинська інтелігенція, зокрема педагогічні кадри з притаманними їм характерними рисами, психологією, поведінкою.

Ключові слова: Волинське воеводство, об'єктивні та суб'єктивні чинники, православні віряни, волинська інтелігенція.

Постановка наукової проблеми та її значення. У міжвоєнний період ХХ ст. близько 7 млн. українців проживали у складі Польської, Румунської та Чехословацької держави. До Другої Речі Посполитої зокрема, згідно з умовами Ризького договору 1921 р., увійшла й Волинь, що й визначило особливий характер її соціально-економічного та суспільно-політичного життя впродовж майже двох десятиліть.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Окремі аспекти, що стосуються проблеми соціальної та етнорелігійної структури населення Волинського воеводства у 20-30 роках ХХ ст., вивчали як українські дослідники А.Вавринюк, М. Киричук, Г. Ковальчак, В. Колесник, Ю. Крамар, В. Литвинюк, Б. Савчук, А. Свинчук, О. Турчак, А. Шваб та ін., так і польські Н. Chałupczak, J. Kęsik W. Mędrzecki тощо. Але ця проблема ще недостатньо вивчена, що й визначає мету та завдання нашої статті.

Мета й завдання статті: з'ясувати об'єктивні та суб'єктивні чинники соціальної та етнорелігійної структури населення Волинського воеводства у 20-30 роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Волинське воеводство з резиденцією в Луцьку, яке було засноване 4 лютого 1921 року, складалося з 9 повітів, де проживало 1437907 жителів [1]. Наприкінці 1930 р. внаслідок адміністративних змін кількість повітів воеводства зросла до 11, а загальна чисельність населення воеводства збільшилась до 2085600 жителів.

Географічне розташування регіону, його геополітичне становище вплинули на характер заселення окремих частин воеводства. Найбільша густина населення була на східних землях краю – 100 жителів на 1 км.кв, у середній частині воеводства – 60, а в північних гмінах – 20 осіб на 1 км. кв. [5, с. 43]

На початку 1920-х років на Волині проживали представники близько 34 націй і народностей. За даними перепису 1921 року, більшість жителів були українцями (983 596 осіб, або 68% від загалу), поляків проживало 240922 осіб (16,7 % жителів). Євреїв та росіян, які мешкали переважно в містах, було відповідно 205 545 осіб (9,9 %) та 23387 осіб. Чеські та німецькі колоністи становили на Волині не більше 3,6 % її населення [4].

Якщо проаналізувати віросповідний склад населення, то кількісно переважали, безперечно, православні, підтвердженням чого є й найбільша кількість православних парафій на теренах краю. Як відомо, на початку 20-х років у Польщі проживало близько 4 млн. православних, з них – 2,7 млн. українців, решта – білоруси та росіяни. Серед чотирьох православних епархій Волинська мала 700 парафій та 4 чоловічих монастирі (Загаєцький, Кременецький, Дерманський, Дубенський) і близько 1,5 млн. душ православного населення, Пінсько-Новогрудська – 200 парафій, Гродненська – 150, а Варшавсько-Холмська лише 40 парафій (з них у Галичині – 5) [7, с. 34-35].

В окреслений період спостерігаємо різке збільшення кількості поляків, що зумовлено міграційними процесами, національною політикою уряду, а також свідомим замовчуванням реальної кількості українців (під час перепису за основу національної належності було взято рідну мову, а не національність. Більше того, польські чиновники свідомо змінювали українські прізвища на польські, а українці рішуче відмовлялися заповнювати анкети, подавати відомості про господарство і взагалі всіляко ухилялися від перепису.

У 1931 році у воеводстві польською мовою розмовляло 346600 осіб, тоді як українською – 1418300, руською – 8600, білоруською – 2400, російською – 23400, німецькою – 46900, івритом – 205500, чеською – 31000, іншими – 2800 [1].

Структура національного складу населення Волині була винятково несприятливою для політики полонізації, оскільки на цій території абсолютно переважали українці. Менше одного відсотка українців (із 70 %) щоденно послуговувалися польською мовою. Згідно з офіційною статистикою, у найбільш полонізованому Володимирському повіті тільки близько 25% населення були поляками. У Кременецькому повіті чисельність українців перевищувала 80%, і лише кожен десятий мешканець був польської національності [6, с. 83].

У досліджуваній період змінилася також соціальна структура населення. Згідно з численними державними програмами передбачалося перетворити Волинь в аграрно-сировинний додаток до більш розвинутих промислових районів Центральної і Західної Польщі. Цьому сприяв і

низький рівень урбанізації краю, адже в 1931 р. у 22 містах воєводства проживало лише 252 тис. осіб (12 %), а більшість населення (85 % його загальної кількості) були сільськими жителями [9, с. 100].

Аграрна політика польських органів влади на Волині, починаючи з 1920 р., була спрямована на колонізацію краю поляками, створення польських господарств як соціальної опори нового режиму. Наслідком такої політики була й специфіка зайнятості населення: поляки на Волині працювали в різних сферах діяльності, натомість українці – переважно в сільському господарстві.

«Кресові закони», ухвалені польським сеймом у 1920 р., значну частину земель, за винятком лісів, передавали польським військовим поселенцям (осадникам) та цивільним колоністам безкоштовно, а всім іншим – за плату на пільгових умовах, з кредитом на 30 років. Уже наприкінці 1922 р. у воєводстві виникло 3104 осадницьких господарств [9, с. 100].

А в грудні 1925 року ухвалили закон про парцеляцію земель великих землевласників. Закон передбачав, що поміщик міг залишити у власному користуванні 180 га землі, а решту ділили на невеликі ділянки (парцели) і продавали селянам. Звичайно, більшу частину розпарцельованої землі передали полякам, які утворили 7776 господарств площею 10-50 га., тобто в руках польських землевласників було зосереджено більше двох третин великих господарств.

Негативний вплив на становище аграрного сектора Волині мала ліквідація сервітутів (права на спільне користування сільськогосподарськими угіддями, пасовищами і лісами) і комасація (примусове об'єднання земель селянських господарств в одній ділянці, створення хуторів і відрубів). Обмеження території для випасу худоби змушувало селян зменшувати її поголів'я (для господарств Волинського Полісся тваринництво було основою господарювання). Після ліквідації спільного володіння лісом селяни втратили право на збирання лісової живності і рибальство, а отже, зникли можливості додаткових засобів існування [11].

Відзначимо, що одночасно із землевпорядкуванням, адміністрація Г. Юзевського дбала й про підвищення продуктивності землеробства. З цією метою у 1928–1935 рр. було осушено близько 70 тис. га земель. Це дало змогу підняти продуктивність селянських господарств, розширити посівні площі основних культур, підвищити їхню врожайність. Воєводство на зламі 20–30-х рр. ХХ ст. належало до групи воєводств із найвищими темпами розвитку продукції тваринництва [4].

Антиукраїнська спрямованість аграрної політики польської влади, недосконалість аграрної реформи, перенаселення, проблеми зі збутом продукції довели до зубожіння більшості селян регіону. Проте констатуємо, що злидні на селі панували не тільки через соціальну й національну нерівність, але й через низьку культуру господарювання та побуту селян.

Промисловість на Волині, незважаючи на багаті природні ресурси (вугілля, торф, мінерали, ліси та ін.), розвивалася вузькопрофільно – в її структурі переважали ті галузі, які забезпечували високі прибутки без значних капіталовкладень, як-от: харчова, деревопереробна та переробка мінеральної сировини. Саме у цих сферах була зосереджена основна маса робітників. Але в першій половині 1920-х рр. переорієнтація ринків збуту та зростання вимог до якості виготовленої продукції призвели до припинення роботи багатьох підприємств. Так, у 1923 р. з понад трьох тисяч наявних промислових підприємств працювало тільки 1992 (64,8%), на яких було задіяно 8698 робітників. У 1924 р. припинив роботу Ківерцівський лісопильний завод, Ковельська тютюнова фабрика та деякі інші підприємства [2, с. 47].

Негативний вплив на розвиток промисловості на Волині спричинила й політика монополізації промислового виробництва, внаслідок чого у воєводстві, не витримавши конкуренції, занепали цукрова, цементна і скляна галузі, а машинобудівна, металообробна, текстильна, шкіряна, взуттєва, швейна, хімічна були представлені в основному невеличкими кустарними підприємствами з обмеженою кількістю працівників (у 1936 році кількість робітників становила 700 осіб (3 %), вартість виробленої продукції – 4,0 %) [2, с. 47].

Втручання іноземного капіталу (німецьких, голландських та англійських фірм) зумовило «пограбування» головного природного багатства Волині – лісу. Внаслідок «господарювання» іноземців наприкінці 1920-х рр. було знищено 25% лісового фонду Волинського воєводства. Оскільки іноземні фірми вивозили здебільшого необроблену деревину (тільки у 1923 р. її було вивезено 1,3 млн. м³), то це призводило до згортання деревообробної галузі на Волині. Зокрема у 1928 р. із 21 фабрики меблів і фанери у воєводстві діяли тільки три [8, с. 111].

У діяльності адміністрації Г. Юзевського були й новаторські ідеї, які спрямовувалися, передусім, на упорядкування волинських міст, їхній благоустрій, поліпшення санітарного стану. Зокрема був опрацьований чотирирічний план електрифікації Волині, що дозволило майже вдвічі збільшити споживання електроенергії. Державні інвестиції спрямовувалися на розвиток поштово-телеграфних комунікацій (у 1926–1929 рр. кількість поштових закладів на Волині зросла удвічі (з 69

до 120) [8, с. 111].

Однак ці цивілізаційні зміни були малопомітними на фоні загальної економічної кризи, яка призводила до постійного зростання безробіття. Якщо у 1923 р. на Волині нараховувалося 2800 безробітних, то в 1925 р. – 3500, а в 1930 р. – 7 тис. осіб. Безробіття змушувало трудящих, передусім сільськогосподарських працівників, виїжджати в інші країни у пошуках роботи. Тільки у 1921–1924 рр. з Волині емігрувало 100 тис. осіб [8, с. 111].

Цивілізаційний рівень волинських міст не відповідав загальнопольському, не кажучи вже про загальноєвропейський. Більшість будівель були одноповерховими і дерев'янимим, а на півдні – глиняними і, до того ж, накритими соломомою.

Від рівня доходів залежали й житлово-побутові умови робітників. Плата за житло була достатньо високою, і тому переважна більшість робітників проживала в одно-двокімнатних квартирах, де тіснилось по дві-три сім'ї.

Упродовж 1920-1930-х рр. майже не розвивалися комунікації. Єдина залізнична магістраль Здолбунів – Рівне – Ковель – Брест фактично не розбудовувалася, за винятком введення в дію у 1928 р. залізничної гілки на Стоянів. Довезення товарів ускладнювався поганим станом доріг, оскільки в 1936 р. воеводство мало тільки 1300 км доріг із твердим покриттям [10, с. 149].

У воеводській звітності майже не знаходимо даних про державне інвестування громадсько-культурної сфери: культурно-мистецьких закладів, бібліотек, музеїв, книговидавничих центрів. Їхнє становлення, діяльність і матеріальна підтримка безпосередньо пов'язані з численними українськими громадськими культурно-освітніми організаціями. Щоправда частина інвестицій спрямовувалася на будівництво освітніх закладів, стан яких був жалюгідним (до 1929 року в містах воеводства спорудили 114 шкіл). Зусиллями держави та органів самоуправління спорудили будинок Луцької гімназії, три лікарні, а також будинки громадського призначення, зокрема, будівлі староства у Ковелі, магістрату в Горохові та ін.

У міжвоєнне двадцятиріччя чітко окресленою соціальною групою стає волинська інтелігенція, до людей інтелектуальної праці належало близько 1% працюючого населення (близько 15 тис. осіб), серед яких нараховувалося 1535 учителів-поляків, 447 – українців, 220 – інших національностей.

Велику групу склали представники управлінського і державно-репресивного апарату воеводства, майже виключно поляки. Здебільшого – це вихідці з Центральної Польщі, які не знали місцевих умов, української мови.

Третю за численністю групу становили працівники медичних установ. Однак медичних кадрів усіх рівнів постійно не вистачало, так само, як і медичних закладів.

І зовсім невеликою у воеводстві була група, що об'єднувала науковців, літераторів та працівників мистецтва. Вона належала до елітної частини суспільства. Саме ця частина інтелігенції, як і вчителі, займала провідні позиції у політичному, культурному і соціально-економічному житті західноукраїнського суспільства.

У другій половині 1920-х рр. посилювався процес поповнення міської інтелігенції вихідцями із селянського середовища. Потрапляючи до міст, які були значною мірою полонізовані, етнічні українці опинялися перед складною проблемою: протистояти оточенню, намагатися зберегти свою національну самобутність або полонізуватися. Зіткнення національних і соціальних груп, які здебільшого перебували в антагонізмі між собою, створювало сприятливий ґрунт для виникнення й живучості певних національних стереотипів у свідомості кожного з народів, що населяли воеводство. В результаті склалася ситуація, коли вузьке коло патріархів української культури справляло виключний вплив на інтелігента з села, а через нього на саме сільське суспільство.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, соціальна та етнонаціональна структура Волинського воеводства в міжвоєнний період була продуктом ряду об'єктивних і суб'єктивних чинників. У цей період на Волині значно збільшилася кількість польського населення при одночасному зростанні чисельності українців. Збільшення поляків у регіоні пов'язане з колонізаційними та осадницькими процесами, примусовим переселенням їх у Волинське воеводство, а також зі свідомим замовчуванням реальної кількості поляків.

Перспективним видається поглиблене вивчення цієї проблеми на матеріалах українських та польських архівів.

1. Вавринюк А. Суспільно-політичне становище українців на Волині у Другій Речі Посполитій (на основі доповідей воеводи за 1939 рік) / А. Вавринюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/891>.
2. Ковальчак Г. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. Ковальчак. – К.: Наукова думка, 1988. – 250 с.
3. Колесник В. Народонаселення Волинського воеводства (1921-1939 рр.) за матеріалами переписів і в сучасних українських і польських дослідженнях / В. Колесник, А. Супрунюк // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. – Луцьк., [б. в.], 1992. – С. 54-56.
4. Крамар Ю. Політика державної асиміляції на Волині (1928–1938 рр.) / Ю. Крамар / дис. ... канд. істор. наук. – Львів: ЛДУ ім. І.Франка, 1998. – 172 с.
5. Литвинюк В. Зміни в соціальній і національній структурі населення Волинського воеводства у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / В. Литвинюк // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь. Матеріали ІХ наукової історично-краєзнавчої міжнародної конференції: науковий збірник. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 263-271.
6. Панасюк Б. Організація шкільництва у Волинському воеводстві в 20-і роки: до проблеми польсько-українського порозуміння / Б. Панасюк // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – Вип. 3. – С. 82-87.
7. Савчук Б. За українську церкву (Національно-церковний рух на Волині у 20–30-ті роки ХХ ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея-МВ, 1997. – С. 34-35.
8. Свинчук А. Економічна політика польського уряду на Волині в 1921–1939 рр.: реалізація програм у галузі розвитку промисловості / А. Свинчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. Вип. 4. – Луцьк: ВДУ ім. Лесі Українки, 1999. – С. 108-113.
9. Шваб А. Вплив соціально-економічного розвитку на характер зайнятості населення Волині в міжвоєнний період / А. Шваб // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 1998. – Вип. 3. – С. 100-107.
10. Шваб А. Національна політика ІІ Речі Посполитої та еміграційні процеси на західноукраїнських землях / А. Шваб // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: б.в., 2008. – Вип.17. – С.145-150.
11. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych / W. Mędrzecki. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. – 202 s.
12. Pierwszy powszechny spis ludności z dnia 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. – Warszawa, 1926. – Т. XXIII.

Булавина С. Объективные и субъективные факторы социальной и этно религиозной структуры населения Волинского воеводства в 20-30 годах ХХ века. В статье проанализированы объективные и субъективные факторы социальной и этнонациональной структуры населения Волинского воеводства в 20-30-х годах ХХ в.; установлено, что Волинь оставалась аграрным краем со слаборазвитой инфраструктурой и аграрная политика польских властей была направлена на колонизацию края, создание польских хозяйств как социальной опоры нового режима; подчеркнута, что среди представителей 34 национальностей, проживающих на территории воеводства, преобладали украинцы и православные верующие, отмечено, что в межвоенное двадцатилетие четко очерченной социальной группой становится волинская интеллигенция, в частности педагогические кадры со свойственными им характерными чертами, психологией, поведением.

Ключевые слова: Волинское воеводство, объективные и субъективные факторы, православные верующие, волинская интеллигенция.

Bulavina S. Objective and Subjective Factors of Social and Ethno-Religious Structure of the Volyn Voivodeship Population in 20-30-ies of the XX-th Century. The article analyzes the objective and subjective factors of social and ethno-religious structure of the Volyn Voivodeship population in 20-30-ies of the XX-th century. The emphasis is laid on the fact that Volyn remained agrarian area with underdeveloped infrastructure and the agricultural policy of the Polish authorities was aimed at the colonization of the region, creation of the Polish households as a kind of social support of the new regime. It has been emphasized that Ukrainians and Orthodox believers dominated among the 34 ethnic groups living in the Voivodeship. In the two interwar decades Volynian intelligentsia had become clearly defined social group, mainly represented by teaching staff with their typical characteristic features, psychology and behavior.

Key words: Volyn Voivodeship, the objective and subjective factors, the Orthodox believers, Volynian intellectuals.